

FERRO RUIBAL, Xesús (ed.) (1998): *Actas do I Coloquio Galego de Fraseoloxía*. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para la Investigación en Humanidades/Xunta de Galicia, 332 p.

El terme *fraseologia*, com a concepte lingüístic, és polisèmic (cfr. la p. 172 de les *Actes* ressenyades): d'una banda denomina el material fraseològic, el conjunt d'unitats fraseològiques (UF) d'una llengua, d'un sector de la societat o d'un escriptor, etc., i de l'altra, és el nom d'una disciplina lingüística que es dedica a l'estudi del fet fraseològic (idiomàtic). Aquest fet, materialitzat en les unitats fraseològiques (idiomàtiques), denominades també *fraseologismes*, *frasemes* (o *idioms*), constitueix un fenomen central de la llengua, ignorat durant molt de temps per la descripció lingüística (77, 139, 140). La fraseologia com a disciplina científica —revitalitzada amb l'ajut de nous corrents teòrics, com és ara la lingüística cognitiva (140)— actualment sembla viure un dels seus moments més esplendorosos, més prometedors tant fora com a dins de les fronteres de l'Estat espanyol (31). Els fraseòlegs gallecs han sabut aprofitar aquest moment propici: entre els dies 15 i 20 de setembre de 1997 van organitzar a Santiago de Compostella el *I Colloqui Gallec de Fraseologia* que va ser —que jo sàpiga— el primer congrés a l'Estat espanyol dedicat exclusivament a problemes de fraseologia. Hem de recordar, però, que no falten aportacions anteriors importants, com les del volum monogràfic sobre fraseologia de la revista *Caplletra* (núm. 18, publicat el 1995 per la Universitat de València). L'evolució dels estudis fraseològics hauria de fer possible millorar diferents aspectes de la lexicografia fraseològica (tractament de les UF als diccionaris generals) i recuperar l'endarreriment en el camp de la producció fraseogràfica, o sigui, en la redacció i la publicació de diccionaris fraseològics que —com assenyala M. Kótova— tenen una gran importància científica, lingüística i pràctica (255). Per evitar d'*inventar as bicicletas* (298), o sigui *la sopa d'all*, els organitzadors van reunir reconeguts especialistes del país i de l'estranger per discutir aspectes fonamentals de la fraseologia. La finalitat principal d'aquest intercanvi d'opinions era establir les bases dels estudis fraseològics i metafraseogràfics gallecs, i ajudar a dur a bon terme els importants treballs fraseogràfics realitzats al Centre Ramón Piñeiro.

Les *Actes* d'aquest Col·loqui, publicades en gallec, no sols reproduïxen el text de les 18 conferències, precedides d'un resum en anglès i en la llengua en la qual es va fer la intervenció, sinó que també ens faciliten —amb certes llacunes causades per problemes tècnics de l'enregistrament— el contingut dels debats. Els editors han preferit conservar el nom i l'ordre original de les sessions, organitzant els materials publicats en 6 apartats, incloent-hi temes previstos, però de fet no tractats: p. ex. les dues comunicacions publicades sota el títol de “Traducción da fraseoloxía” parlen essencialment de l'elaboració d'uns diccionaris fraseològics bilingües. Les conferències i les discussions reproduïdes a les *Actes* s'organitzen essencialment al voltant dels problemes següents:

a) Qüestions teòriques: els límits de la fraseologia, classificació i caracterització de les unitats fraseològiques (A. Zuluaga, 15-30; G. Corpas, 31-61).

b) Estudis de fraseologia publicats en i/o sobre: basc (J. Calzacorta, 183-192), català (M. Conca, 139-167), gallec (diferents autors, 265-287), rus (M. Kótova, 247-256) i/o el tractament de les UF a diccionaris generals i fraseològics existents en aquestes llengües. En els textos recollits a les *Actes* hi ha també referències a diferents aspectes de la fraseologia alemanya, anglesa, cubana, espanyola, francesa i portuguesa.

c) El gruix de les observacions constitueixen les reflexions sobre temes metafraseogràfics (selecció del material fraseològic, lematització i ordenació dels fraseologismes i el seu tractament als diccionaris generals i fraseològics). De manera més general i més teòrica s'analitza el tractament del material fraseològic en un diccionari general (A. M. Tristá, 115-126) i la qüestió de la introducció dels valors pragmàtics de les UF al diccionari (J. Martínez, 127-137). De forma més pràctica es presenten els problemes d'elaboració de diferents tipus de diccionaris: d'un diccionari de col·locacions (F. J. Hausmann, 63-81); de dos diccionaris d'*idioms* anglesos (P. Hanks, 83-100); del diccionari fraseològic de l'espanyol modern (F. Varela, 201-218); del diccionari fraseològic castellà-anglès (D. Carbonell, 219-226); d'un diccionari d'expressions idiomàtiques portuguès-anglès (A. Nogueira Santos, 241-246); del diccionari automatitzat de fraseologia cubana (L. Ruiz, 257-264); del diccionari de fraseologia gallega (X. Ferro, 289-311).

Davant la impossibilitat de resumir i valorar en el marc d'una breu ressenya el contingut d'aquestes *Actes*, dedicaré una atenció especial —recomanant vivament la lectura del volum sencer— a les implicacions metafraseogràfiques dels problemes teòrics plantejats, i abans que res a la problemàtica del sentit ampli i restringit de la fraseologia. Per a la recapitulació dels temes tractats més importats, al costat de les ponències de Zuluaga i Corpas, m'han resultat molt útils les *Conclusions* de la conferència de Kótova (255-256) i el text dels debats, durant els quals els participants van repassar les qüestions claus de la fraseologia, discutides sovint des del naixement d'aquesta disciplina. Es pot veure, per exemple, que els especialistes fins avui no s'han posat d'acord sobre la definició del mateix concepte de la UF, objecte dels estudis fraseològics. Alguns d'ells, molt especialment investigadors anglosaxons, concentren les seves observacions sobre les unitats anomenades *idioms* que representen només la punta de l'iceberg fraseològic (34), un material lèxic molt heterogeni, format no sols per *expressions* (combinacions) *idiomàtiques*, sinó també per mots aïllats (37). Però que llenci la primera pedra el fraseòleg que no ha caigut en aquest parany! Malgrat que un dels trets definitoris inqüestionables de les UF és llur polilexicalitat, a molts treballs fraseològics es troben unitats monolexicals (p. ex. *adiós*, *chao* al *LRL*, VI, 1, 127). A falta d'una definició clara del concepte de la combinació lèxica (combinació de lexemes/paraules/mots; combinació de dues paraules gràfiques) als diccionaris fraseològics, com és el *Diccionario fraseológico del español moderno* (DFEM) presentat en aquestes *Actes*, s'hi troben simples verbs amb els seu règim preposicional: *dar con*, *dar a*, *dar con/contr/en*, *entenderse con*, *pasar de*, *pasarse de*, *tirar a*, *tirar por* (al DFEM: «dar u. p. con algui/en/algo; darle u. p. a algo; dar u. c. con/contr/en algo; entenderse u. p. con algui/en; pasar u. p. de algui/en/algo; pasarse u. p. de algo; tirar u. p. a algo; tirar u. p. por algo») en companyia d'altres formes, el caràcter fraseològic de les quals pot ser qüestionable: verbs amb el pronom *la(s)* (*agarrarla*, *armarla*, *correrla*, *pringarla*; *agenciárselas*, *apañárselas*, *arreglárselas*, *aviárselas*, *entendérselas*); combinacions bimembres, en les quals un dels components és un verb auxiliar (*estar apañado*, *estar aviado*, *estar pedo* —al DFEM: «estar/ir u. p. apañada, estar/ir u. p. aviada, estar u. p. pedo») i diferents sintagmes amb valor purament gramatical (*a qué*, *aun cuando*, *bien que*, *o bien*, *como que*, *con que*, *por eso*; *amén de*, *fuera de*, *fuera de que*).

A les *Actes* retrobem la discrepància entre dues posicions extremes, entre els defensors del sentit ampli i restringit del concepte de la UF (255). Zuluaga sosté l'opinió que no totes les combinacions estables (fixes) de paraules pertanyen al domini de la fraseologia, només les unitats que han estat formades pel procés de la fixació fraseològica (20), i enumera una sèrie de combinacions

de paraules que, segons ell, no s'han de considerar fraseologismes (19-23): *a*) combinacions regulars, motivades, com *guiñar el ojo*; *b*) unitats “onímiques” (noms compostos geogràfics: *Sierra Maestra*; històrics: *la Revolución de Octubre*; d'institucions: *Fondo Monetario*; apel·latius de personatges: *la Dama de Hierro*; títols de llibres, cançons etc.: *Crónica de una muerte anunciada*; *c*) termes compostos denotatius, freqüents en la terminologia: *salón de belleza*, *tipo de interés*, *impuesto sobre la renta*; *d*) perífrasis verbals lèxiques del tipus *poner atención*; *hacer caricias*, *dar besos* (*a alguien*); *e*) perífrasis verbals gramaticals: *estar a punto de salir*, *andar diciendo*, *tener hecho*; *f*) Segons Zuluaga, i en contra de l'opinió d'alguns dels participants del *Colloqui*, cal també afegir a aquesta llista les anomenades col·locacions, un grup heterogeni de combinacions regulars estabilitzades per l'ús que corresponen a les formes enumerades sota les lletres *c*) i *d*) i —parcialment— sota la *a*): *guerra mundial*, *declarar la guerra a muerte*, *decretar el estado de excepción*. (Cfr. aquests exemples amb els de Corpas, 42-43). Kótova (255) afirma que la fraseologia en sentit ampli l'haurien de recollir els diccionaris generals (monolingües o bilingües) i la fraseologia en sentit restringit hauria de figurar als diccionaris fraseològics. Cal reconèixer, però, que no és gens fàcil distingir els dos grups de fenòmens que sovint coincideixen formalment, com ho exemplifica el mateix Zuluaga (20-22). El grup nombrós dels refranys i de la terminologia polilexical mereix una atenció especial. Els primers queden exclosos de molts diccionaris generals i fraseològics, malgrat que sovint mantenen una relació estreta, a vegades fins i tot derivativa, amb diferents tipus d'UF. (Cfr. els exemples de Conca, 140-141). Pel que fa a aquests darrers, és evident que tota la terminologia especialitzada no cap ni als més grans diccionaris generals, ni menys encara als fraseològics. No es pot oblidar, però, que hi ha un bon grapat de combinacions bifuncionals que d'una banda pertanyen a la terminologia i, de l'altra, tenen també ús fraseològic: *ave de paso*, *golpe bajo*, *callejón sin salida*, *punto muerto*, *vía muerta* —*llegar a (un) punto muerto*, *entrar en vía muerta* <unas negociaciones>—, *arrojar/echar/lanzar la toalla*. (Cfr. les entrades corresponents al *DFEM*). Un grup interessant el constitueixen els termes i les combinacions fraseologitzades distingides formalment, com són ara *mal de cap* i *maldecap*. Per tot això, i per altres motius no especificats aquí, en la fraseologia és difícil fer compartiments tancats (114), molt especialment si es tracta de lexicografia (fraseològica) i/o fraseologia bilingüe(s) que necessiten una visió més ampla. Comparant diferents idiomes ens adonem que hi ha combinacions que no són fraseologismes pròpiament dits en una llengua i ho són en una altra. Es podria considerar, p. ex., que la unitat *estar en peu de guerra* <un exèrcit>, citada a les *Actes* d'un diccionari mexicà en la forma de *En pie de guerra*, (123), és un terme militar antiquat, però cal saber que aquest calc present a diferents llengües d'Europa, en algunes d'elles, com és el cas de l'hongarès o de l'alemany, té també ús fraseològic: en hongarès, p. ex., pot significar ‘ser enemic d'algú o d'una institució’, o ‘no agradar un ofici, una assignatura a algú, ni saber-ne gran cosa’. És per això que al *Diccionari hongarès-català* (DHC) tenim:

hadiláb *n*: ~on áll (*ant mil*) estar en peu de guerra; *fig* (*vkivel, vmivel*) estar barallat (*amb*); ~on áll a matematikával no sap res de matemàtiques, ni te ganes de saber-ne.

Els fraseologismes alemanys *mit j-m auf (dem) Kriegsfuß stehen/leben* i *mit etw. auf (dem) Kriegsfuß stehen* tenen un significat molt similar al de les UF hongareses. Per això ens desinformen els diccionaris de l'Enciclopèdia Catalana quan diuen:

[*peu*] *en ~ de guerra auf dem Kriegsfuß*
[*Kriegsfuß*] *auf dem ~ en peu de guerra*

Nota bene: la versió electrònica (CD-ROM) del *DLC* —segurament per un problema informàtic— dóna com a resultat d'una de les consultes possibles:

estar en peu de guerra ANAT ANIM FIG Estar preparat per a la guerra.
 CAST: estar en pie de guerra ANGL: to be ready to fight.

(Com ho veurem també més endavant, l'abreviació *anat anim* vol dir 'anatomia animal').

Comparant diferents llengües, hom s'adona que a certes combinacions que semblen completament lliures, com p. ex. en català els sintagmes *va a l'escola*, *va a la universitat* amb els significats de 'es desplaça a ... - freqüenta la ...'), en altres idiomes els poden correspondre unitats distingides formalment (polonès: *idzie do szkoły*, *idzie na uniwersytet* - *chodzi do szkoły*, *chodzi na uniwersytet*; hongarès: *iskolába megy*, *egyetemre megy* - *iskolába jár*, *egyetemre jár*). Els estudis comparatius ens ensenyen també que hi ha termes polilexicals i UF pròpiament dites als quals en un altre idioma els corresponen mots compostos: *paper per a màquina d'escriure*; *dolç com la mel*, *blanc com la neu* (o *com un borrell de neu*), (*ésser*) *de cap dur*, *tenir el cap dur* (alemany: *Schreibmaschinenpapier*; *honigsüß*, *schneeweiß*, *hartköpfig* (*sein*); hongarès: *írógéppapír*; *mézédes*, *hófehér*, *nehézfajú*). Tal com he mencionat, hi ha també alguns exemples similars en català: *mal de cap* - *maldecap(s)* als quals en alemany els corresponen dos mots compostos diferents (*Kopfschmerzen* - *Kopfzerbrechen*) i en hongarès la mateixa paraula composta (*fejfájás*). Redactant el DHC ens vam adonar que molts termes polilexicals en català —que l'usuari hongarès està acostumat a cercar als diccionaris ja que en la seva llengua són mots compostos— no estan recollits pels més grans diccionaris monolingües catalans (*benzintartály* - *dipòsit de gasolina*, *beszállókártya* - *targeta d'embarcament*, *cipőkefe* - *raspall per a les sabates*, *citromlé* - *suc de llimona*, *devizaszámla* - *compte de/en divises*, *vesekő* - *càlculs biliars*, *világbajnokság* - *campionat mundial*, *campionat del món*). Fenòmens com aquests mostren també la importància que poden tenir per a la lexicografia i la fraseografia els estudis comparatius i les comparacions fetes entre llengües allunyades.

Corpas té tota la raó quan subratlla que cal ensenyar a tots els nivells la utilització dels diccionaris (237), però al mateix temps hem de pretendre que els lexicògrafs facilitin fins on sigui possible la feina dels usuaris dels diccionaris que no són tots lingüistes nats. Actualment la majoria de diccionaris recull material fraseològic força heterogeni, poc equilibrat, carregat amb informacions supèrflues i ordenat segons criteris de classificació que l'usuari no domina. La catalogació dels diferents tipus de les UF, aspiració normal de la teoria fraseològica, pot tenir efectes indesitjables per a la pràctica lexicogràfica. Per a mi, la classificació, sovint mecànica, dels fraseologismes en "locucions (figurades) tal i tal", té escassa utilitat, entre altres coses perquè la funció gramatical de la UF en qüestió es pot deduir fàcilment de les definicions i dels eventuais exemples. Com hem vist en el cas de la unitat *estar en peu de guerra*, les versions electròniques a vegades emboliquen encara més la troca. Crec que no és gens útil aplicar els resultats de les classificacions teòriques per a ordenar les UF dins els articles grans segons les diferents classes de les UF. D'una banda, perquè sabem que els especialistes no empren els mateixos criteris en les classificacions, i, de l'altra, perquè a vegades fins i tot ells s'equivoquen (p. ex. a la p. 45 *coser i cantar* apareix qualificat com a locució nominal), o modifiquen la seva classificació anterior a la llum de noves investigacions (46, n. 14), i per últim, però no de menor importància, perquè dificulten molt la feina de l'usuari. Les conseqüències negatives d'aquesta solució es poden observar també al DFEM. Com ens informa un dels seus redactors a propòsit de l'article *Dios* (210), en aquest diccionari les UF vénen ordenades en dos grans grups: primer apareixen les locucions classificades en grups diferents segons si són nominals, pronominals, adnominals, adverbials o verbals, i després segueixen les expressions (fórmules fraseològiques) —cosa que en alguns casos significa cercar una agulla fraseològica en un paller d'exemples (cfr. p. ex. els articles *boca*, *cosa*, *mano*).

Vull deixar ben palès que, malgrat les observacions fetes al llarg d'aquesta ressenya, considero molt positiva la publicació del DFEM que, tot i els aspectes criticables resulta una eina utilíssima per als qui volem conèixer millor la fraseologia de l'espanyol peninsular d'avui. Al català li faria molta falta un diccionari semblant. Conca, en la seva exposició (139-167), crida l'atenció sobre

les deficiències del tractament fraseològic als principals diccionaris catalans. Voldria afegir-hi el meu exemple «preferit». Si en un text, com al fragment d'un diari mexicà que segueix, llegeixo: «Escuchamos noticieros, la epidermis se hizo de ave de corral femenina.» (*Ovaciones*, 15-I-1981, p. 12.), això em fa riure. Però m'esgarrija, per no dir que em posa la pell de gallina quan veig que als millors diccionaris monolingües catalans figuren les definicions següents:

pell de gallina Aspecte de la pell que es troba en un estat caracteritzat per l'erecció dels fol·licles pilosos a causa d'una impressió de fred, de por, d'emoció, etc. (*DIEC*)

pell de gallina ANAT ANIM Pell que es troba en un estat caracteritzat per l'erecció dels fol·licles pilosos. (*DEC*)

Aquesta definició és encara més horripilant si recordem que l'abreviació ANAT ANIM vol dir 'anatomia animal'... Potser no caldria esperar que a les gallines els surtin també les dents per començar la revisió crítica i la correcció de la presentació del material fraseològic als diccionaris catalans. La realització d'aquest treball serà difícil, si no impossible, sense un bon diccionari fraseològic, la falta del qual incideix negativament en la lexicografia catalana. Els lingüistes gallecs han sabut sensibilitzar els responsables del Centro Ramón Piñeiro i els de la política lingüística gallega, convencent-los que el fet de disposar d'un diccionari fraseològic pot jugar un paper important en el procés de normalització i en la recuperació de l'ús de llengües com el gallec. I quan dic gallec dic també basc, català, etc. Hem de felicitar X. Ferro i els seus col·legues no sols per l'organització d'aquest Col·loqui i per la tasca realitzada, sinó també perquè amb aquestes *Actes* van iniciar la col·lecció de la Biblioteca Fraseològica do Centro Ramón Piñeiro, que durant l'any 2000 s'ha vist augmentada amb dues obres del conegut fraseòleg rus, V. M. Mokienko i amb dues altres publicacions més.

Recapitulant: No és la tasca d'una ressenya intentar posar fi a una batalla verbal que dura ja des de finals dels anys 50, però penso que les observacions fetes al llarg d'aquest escrit em permeten treure'n certes conclusions i fer alguna proposta:

— Em sembla important traçar almenys els límits inferiors de la fraseologia eliminant-ne les unitats monolexicals (*adiós*).

— Feta aquesta restricció, que suposa la definició més exacta del concepte de la combinació lèxica, penso que és preferible optar pel sentit més ampli de la fraseologia. Aquesta solució ens permet veure i fer veure la relació entre combinacions de diferents tipus (*agarrar/coger una borrachera* - *agarrar/coger/pescar/pillar una mona*; *dormir la borrachera* - *dormir la mona*). En l'anàlisi teòrica i en la pràctica fraseogràfica també, no podem oblidar els possibles lligams entre fraseologismes i paraules compostes (*somiar truites* - *somiatruïtes*) o combinacions de tipus *dormirla*, i fins i tot mots simples, derivats de fraseologismes (*donar carabassa* - *carabassejar*; cast.: *meter la pata* - *metida*). Aquesta visió és inevitable en certs estudis i obres lexicogràfiques bilingües.

— Per evitar la confrontació constant entre teoria i pràctica, una solució possible seria considerar els problemes de fraseologia dins d'uns marcs més amplis, dins d'una disciplina nova, la *combinatòri(c)a*, que hauria d'interessar-se per tots els tipus de combinacions lèxiques, incloent-hi també la problemàtica de la composició.

— En la pràctica lexicogràfica no hem d'oblidar mai que l'usuari comú del diccionari s'interessa menys per problemes teòrics de la fraseologia, per les nostres classificacions, per saber si alguna unitat és un veritable fraseologisme o només una perífrasi verbal lèxica (fraseologitzada), etc. Per a ell resulta més important la informació, p. ex., que certes combinacions impossibles en una llengua, com són ara **hacer besos* (22), **hacer un beso* són formes normals, únicament admissibles, en una altra: *fer petons*, *fer un petó*.

— El desenvolupament de la fraseografia —com diu Kotova— contribueix al desenvolupament de la fraseologia (255) i a l'inrevés. Per arribar-hi, sense descobrir moltes «bicicletes» (sopes

d'all i Amèriques), val la pena conèixer la teoria metafraseogràfica i la pràctica fraseogràfica dels altres, fins i tot d'idiomes a vegades poc coneguts per aquestes contrades, com és el cas del rus, el polonès, l'hongarès, etc.

— Pel que fa a les futures investigacions fraseològiques (combinatòri/qu/es), trobo que és el moment de pensar en la conveniència d'orientar-les a nivell peninsular, creant un banc de dades de les publicacions i les recerques existents i encarregar la feina coordinadora a una institució competent, dotada d'una revista especialitzada. Potser no seria la dels ous d'or, però sempre seria una gallina ponedora capaç de fer-nos somiar truites...